

УДК 343.6

С.В. ГРИНЧАК, канд. юрид. наук, доц.,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ.143 КК УКРАЇНИ

Ключові слова: трансплантація, незаконна трансплантація, незаконна торгівля органами або тканинами, транснаціональна організація, донор, реципієнт

Значну увагу науково-практичному аналізу ст.143 КК України приділено в роботах П.П. Андрушка, В.О. Глушкова, С.С. Тихонової; В.І. Касинюка, М.Й. Коржанського, М.І. Хавронюка, Г.В. Чеботарьової та інших науковців, але це питання ще не знайшло свого остаточного вирішення в доктрині кримінального права. Метою запропонованої статті є дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак окремих складів злочинів, передбачених ст.143 КК України, та формулювання відповідних висновків.

Стаття 143 КК України передбачає кримінальну відповідальність за 4 окремих складів злочинів: (1) порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч.1 ст.143 КК); (2) вилучення у людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин з метою їх трансплантації (ч.2 ст.143 КК); (3) незаконна торгівля органами або тканинами людини (ч.4 ст.143 КК); (4) участь у транснаціональних організаціях, що займаються діяльністю, передбаченою ч.2, 3 або 4 ст.143 (ч.5 ст.143 КК). Крім самостійних складів злочинів, ст.143 КК містить 2 кваліфікуючі ознаки: (а) вилучення в людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин з метою їх трансплантації, вчинене щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані (ч.3), і (б) вилучення в людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин з метою їх трансплантації, вчинене щодо особи, яка перебуває в матеріальній чи іншій

залежності від винного (ч. 3), а також одну особливо кваліфікуючу ознаку¹ – дії, передбачені ч. 2, 3 або 4 ст. 143 КК, вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч.5).

1. Безпосереднім об'єктом незаконної трансплантації є суспільні відносини, які забезпечують життя і здоров'я донора й реципієнта, а також тілесну недоторканність особи у сфері трансплантації органів або тканин людини. У разі вчинення особою незаконної торгівлі органами або тканинами людини порушується встановлений законом порядок обігу органів або тканин людини, який визначений як міжнародно-правовими документами, так і нормативними актами вітчизняного законодавства.

2. *Предметом* злочинів, передбачених ст.143 КК, є органи або тканини людини. Під *органами* людини слід розуміти в певній мірі відокремлену частину цілого організму, яка виконує одну або кілька специфічних функцій. Наприклад: шлунок, підшлункова залоза, печінка, нирки, сечовий міхур, стравохід, гортань тощо. Законодавством визначено вичерпний Перелік органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа [1], згідно з яким у трупа може бути взято: серце, легені, комплекс «серце-легені», печінка, нирки, підшлункова залоза з 12-палою кишкою, селезінка, паразитовидні залози та кишківник. *Тканинами* людини є система клітин і безклітинних структур, які характеризуються спільністю розвитку, будови та специфічних функцій. Наприклад: фаланги пальців, венозні судини, клапани серця, слухові кісточки, барабанна перетинка, шкіра, рогівка тощо. В даному випадку законодавством також встановлено Перелік анатомічних утворень, тканин, компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини [2]. Згідно цього пе-

¹ Необхідно звернути увагу, що попередня змова групою осіб для злочину передбаченого ч.2 ст.143 КК (вилучення у людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин з метою їх трансплантації) є особливо кваліфікуючою ознакою, а для злочину, передбаченого ч.4 ст.143 КК (незаконна торгівля органами або тканинами людини), – кваліфікуючою ознакою.

реліку у трупа може бути взято: 1) м'які тканини (тверда мозкова оболонка, перикард); 2) тканини опорно-рухового апарату (скронева фасція, фрагменти ребер, фаланги пальців, п'яткова кістка та ін.); 3) судини та клапани (аорта, інші артеріальні й венозні судини, клапани серця, аорти та інших великих судин); 4) інші тканини (слухові кісточка, барабанна перетинка, кістковий мозок, шкіра, очне яблуко або його складові, зуби, трахея); 5) фетальні матеріали після штучних абортів та пологів (амніотична оболонка, пуповина, плацента, фетальні клітини). Враховуючи, що тканинами є морфофункціональна система специфічно диференційованих клітин, а також безклітинних структур, об'єднаних на підставі спільності будов, функцій і/або походження, до них необхідно відносити всі види анатомічних матеріалів, наведених у вказаному Переліку МОЗ України.

Предметом злочинів, передбачених ст.143 КК, можуть бути анатомічні матеріали як живої людини, так і трупа, окрім вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації, де предметом злочину можуть бути лише органи або тканини живого донора. Органи або тканини людини мають бути придатними для трансплантації, як правило, це дійсно здорові фрагменти організму, але можуть бути вилучені сегменти і з певними допустимими відхиленнями.

3. Предметом злочинів, передбачених ст.143 КК, не можуть бути: 1) кров та її компоненти, статеві залози, репродуктивні клітини, живі ембріони 2) органи або тканини людини, які вилучені з іншою метою, крім подальшої трансплантації (для навчальних, наукових цілей, діагностичних досліджень, виготовлення медичних препаратів, для музейних експонатів тощо); 3) ксенотрансплантати (анатомічні матеріали тварин, призначені для трансплантації); 4) аутоотрансплантати (анатомічні матеріали, вилучені у людини для пересадки їх цій же людині); 5) біоімплантати (засоби медичного призначення, виготовлені з анатомічних матеріалів померлих лю-

дей); 6) штучно виготовлені замітники органів або тканин.

4. Потерпілим від злочинів, передбачених ст.143 КК, можуть бути реципієнт та/або живий донор.

5. З *об'єктивної сторони* злочин, передбачений ч.1 ст.143 КК, виражається в порушенні встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини. Диспозиція цієї статті належить до бланкетних і для встановлення характеру порушення необхідно звертатись до нормативних актів, які регламентують порядок трансплантації. Зокрема, до Основ законодавства про охорону здоров'я від 10.11.1992 р. [3]², Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999 р. [4]³, Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» № 695 від 24.04.2000 р. [5], наказу МОЗ України «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини» № 96 від 4 травня 2000 р. [6], та інших нормативних актів.

Чітка вказівка в ч.1 ст.143 на порушення закону дає підстави стверджувати, що лише Закон про трансплантацію та Основи законодавства є тими нормативними актами, порушення яких тягне кримінальну відповідальність за ч.1 ст.143 КК. Підзаконні нормативні акти у сфері трансплантації регулюють менше коло суспільних відносин порівняно з цими законами, але з більшим ступенем деталізації юридичних, організаційних, контрольних, технічних та інших приписів, а тому виконують допоміжну роль в правовому регулюванні трансплантології.

6. *Трансплантація* – це спеціальний метод лікування, який являє собою медичну операцію по вилученню органів або тканин у донора і пересадку їх реципієнту на умовах і в порядку, визначеному в законодавстві України.

² Далі – Основи законодавства.

³ Далі – Закон про трансплантацію.

Донором є особа, у якої за життя або після її смерті вилучено анатомічні матеріали для трансплантації, а реципієнтом – особа, для лікування якої застосовується трансплантація. *Порядок проведення трансплантації* – це сукупність спеціальних вимог, правил, із дотриманням яких повинна виконуватися пересадка органів або тканин людини, або іншими словами, порядок трансплантації слід розуміти як процедуру пересадки фрагментів організму людини. Зазначені вимоги або правила (процедура) проведення трансплантації передбачені в наведеному вище законодавстві України у сфері трансплантології. Під *порушенням* встановленого законом порядку трансплантації слід розуміти недотримання або неналежне дотримання встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини чи вчинення в процесі пересадки анатомічних матеріалів людини дій, які прямо заборонені нормативними актами у сфері трансплантології. Порушуючи порядок трансплантації, особа, перш за все, порушує нормативні акти, які закріплюють такий порядок, тобто йдеться лише про порушення формально визначених правил.

Поряд трансплантації може бути порушений як шляхом дії, так і бездіяльності. Порушуючи встановлений законом порядок трансплантації анатомічних матеріалів людини шляхом злочинної дії, суб'єкт злочину неналежно ставиться до спеціальних вимог, правил проведення трансплантації або взагалі вчиняє дії, які заборонено вчиняти в процесі трансплантації. При незаконній трансплантації, яка вчинюється шляхом бездіяльності, особа не виконує, повністю або частково, спеціальні вимоги, правила проведення пересадки органів або тканин людини.

Частина перша ст.143 КК не передбачає ані вичерпного, ані приблизного переліку порушень встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів. Таким чином будь-яке порушення порядку трансплантації органів або тканин людини створює об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК України. Йдеться не про формаль-

ну невідповідність діянь винної особи порядку трансплантації, а лише про суспільно небезпечні діяння, тобто такі, які, порушуючи порядок пересадки органів або тканин людини, обов'язково заподіюють шкоду або створюють реальну загрозу заподіяння такої шкоди об'єкту незаконної трансплантації. Єдиною нормою КК, на підставі якої можливо провести відмежування злочинних і незлочинних порушень порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, є ч.2 ст.11 КК.

7. Трансплантація є двоєдиною операцією, при якій життя чи здоров'я реципієнта рятується за рахунок заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини або шляхом пересадки анатомічних матеріалів від мертвої людини. Складниками цієї операції є вилучення трансплантата у донора і його пересадка реципієнту. Таким чином, незаконна трансплантація завжди вчиняється відносно донора або реципієнта. В залежності від адресата, щодо якого порушується порядок трансплантації, доцільно виділити три групи кримінально караних діянь, які входять до об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК.

8. *Перша група – порушення порядку трансплантації, вчинені щодо реципієнта:*

- 1) здійснення трансплантації без наявності медичних показань консилиуму лікарів;
- 2) здійснення трансплантації без попереднього надання реципієнту повної, об'єктивної інформації про майбутнє оперативне втручання;
- 3) здійснення трансплантації без попереднього отримання від реципієнта згоди на дане оперативне втручання;
- 4) здійснення трансплантації анатомічних матеріалів людини в закладах охорони здоров'я, наукових установах чи інших організаціях, які не мають права проводити такі оперативні втручання;
- 5) проведення трансплантації за участю медичного працівника, який не має права брати участь у такому оперативному втручанні;
- 6) трансплантація реципієнту органів або тканин, які заборонено пересаджувати;
- 7) інші порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені відносно реципієнта.

9. Друга група – порушення порядку трансплантації, вчинені щодо тіла померлої особи, яке використовується як донор анатомічних матеріалів. Такими діяннями є: 1) вилучення органів або тканин у донора-трупа без отримання згоди на такі дії; 2) вилучення у донора-трупа органів або тканин, які заборонено вилучати; 3) порушення принципу колегіальності при констатації смерті, вилученні органів або тканин у донора-трупа; 4) вилучення анатомічних матеріалів у донора-трупа особою, яка перебувала в складі консилиуму лікарів по констатації факту смерті цього донора; 5) інші порушення порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені щодо донора-трупа.

10. Третя група – порушення порядку трансплантації, вчинені щодо живого донора. До них необхідно віднести такі діяння, як: 1) вилучення органів або тканин у живого донора без попереднього надання йому об'єктивної інформації, яка стосується вилучення фрагментів людського організму; 2) вилучення органів або тканин у живого донора без попередньої згоди на таке вилучення; 3) вилучення трансплантатів без висновку консилиуму лікарів; 4) вилучення у донора органів або тканин, які заборонено вилучати; 5) вилучення органів або тканин у осіб, у яких заборонено їх вилучати; 6) порушення принципу оптимального захисту донора; 7) порушення порядку констатації факту смерті людини; 8) інші порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені щодо живого донора.

Наведений вище перелік порушень порядку трансплантації органів або тканин людини не є вичерпним, проте це найбільш ймовірні, суттєві види незаконної трансплантації. Крім того, необхідно зазначити, що ці порушення не є тотожними за ступенем суспільної небезпечності, критеріями оцінки якої є об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Врахування суспільної небезпечності конкретного порушення порядку трансплантації відбувається при призначенні покарання.

Беручи до уваги конструкцію складу злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК, необхідно

зазначити, що встановлення суспільно небезпечного діяння є моментом закінчення цього злочину. Як уже зазначалось, трансплантація анатомічних матеріалів є двоєдиною операцією, яка включає в себе вилучення органів або тканин у донора та їх пересадку реципієнту. Отже, момент закінчення незаконної трансплантації буде залежати від того, на якому з цих двох етапів винна особа порушила порядок трансплантації. Якщо порядок трансплантації порушений під час вилучення анатомічних матеріалів у донора, цього достатньо для того, щоб злочин, передбачений ч.1 ст.143, вважати закінченим на першому етапі трансплантації. Якщо ж порядок трансплантації витриманий під час вилучення органів або тканин людини, а порушений під час пересадки трансплантата реципієнту, незаконна трансплантація буде вважатись закінченою на другому етапі оперативного втручання.

Інші ознаки об'єктивної сторони цього злочину, окрім діяння, є факультативними і на кваліфікацію не впливають.

11. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК, характеризується прямим умислом або злочинною недбалістю. Мета й мотив не передбачені законодавцем у цій диспозиції, отже, вони служать факультативними ознаками. При цьому варто зазначити, що будь-яка трансплантація органів або тканин людини завжди має кінцевою метою збереження життя або покращання здоров'я реципієнта, але прагнення такого результату є характерним для правомірної діяльності лікарів у сфері трансплантології й у жодному випадку не може виступати обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони незаконної трансплантації.

12. Частина 1 ст.143 КК не передбачає будь-якої вказівки щодо суб'єкта зазначеного злочину, тому його встановлення відбувається шляхом тлумачення наведеної норми. У диспозиції ч.1 ст.143 КК вказано на *порушення встановленого законом порядку*. Будь-який установлений нормами права порядок має свого адресата, тобто суб'єкта, здатного розуміти цей порядок і зобов'язаного його дотримуватись. А коли йдеться про трансплан-

тацію анатомічних матеріалів людини, ця процедура й порядок зрозумілі лише фахівцям, які, звісно, зобов'язані їх дотримуватись. Обов'язок цих осіб дотримуватися встановленого порядку виконання таких операцій закріплено в Законі про трансплантацію. Крім того, це передбачено і кваліфікаційними вимогами до таких працівників. Зважаючи на існування конкретного адресата, для якого законодавець установив детальний порядок проведення трансплантації органів або тканин людини, є підстави стверджувати, що суб'єктом незаконної трансплантації може бути лише спеціальний суб'єкт.

Опосередковано на спеціального суб'єкта незаконної трансплантації вказує і зміст санкції ч.1 ст.143 КК, де поряд з іншими видами покарань передбачено додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Таким чином, законодавець урахував особливості суб'єкта даного злочину, встановивши відповідне реагування на злочинну професійну діяльність.

13. *Таким чином суб'єктом злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК, є медичні працівники, а саме лікарі, які отримали відповідну освіту, пройшли атестацію на визначення знань і практичних навичок з конкретної лікарської спеціальності або допущені до лікарської діяльності в порядку, передбаченому законодавством України, і які, здійснюючи діяльність, пов'язану безпосередньо з трансплантацією органів або тканин людини, порушують порядок її проведення. Співучасниками злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК, – організаторами, підбурювачами, пособниками – можуть бути як спеціальні, так і загальні суб'єкти злочину.*

14. У ч.2 ст.143 КК встановлено відповідальність за вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою трансплантації. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є суспільно небезпечне діяння та спосіб вчинення злочину. Наявність цих двох ознак є необхідною умовою застосування ч. 2 ст. 143

КК. Відсутність однієї з них виключає об'єктивну сторону злочину.

Законодавець окреслює діяння як вилучення у людини органів або тканин під яким слід розуміти процес хірургічного або іншого оперативного втручання в організм людини і позбавлення її органу або тканини [7, с.308]. Внаслідок такого втручання від організму людини відокремлюються певні його частини.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.2 ст.143 КК, може бути виражена лише в формі активних дій. Про це свідчить перш за все використання законодавцем поняття «вилучення», адже хірургічне або інше оперативне втручання в організм людини неможливе у формі бездіяльності. На активну форму злочинної поведінки в ч.2 ст.143 КК додатково вказує криміналізація законодавцем спеціальних способів вчинення незаконного вилучення у людини її органів або тканин – шляхом примушування або обману.

15. Примушування – це дії винного, які полягають у застосуванні до потенційного донора фізичного насильства (нанесення ударів, побоїв, мордування, позбавлення волі, заподіяння легких, середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень тощо) і/або психічного насильства (погроза фізичного насильства над донором або близькими йому особами, погроза позбавлення їх життя, знищення або пошкодження майна, розголошення відомостей, які донор бажав зберегти в таємниці, тощо), вчинені з метою вилучення в донора органів або тканин для трансплантації. Для кваліфікації за ч.2 ст.143 КК необхідно, щоб насильство було застосоване лише до донора, бо будь-які інші особи (родичі, близькі), окрім донора, не можуть надати згоду на вилучення органів або тканин у нього. У той же час це зовсім не означає, що на родичів потенційного донора не може в реальності чинитись фізичний або психічний вплив з метою здійснення опосередкованого тиску на майбутнього донора. Застосування насильства до родичів потерпілого повинно кваліфікуватися самостійно – з урахуванням виду і тяжкості застосованого насильства [8, с.45].

16. Під обманом як способом, за допомогою якого в потерпілого вилучають органи або тканини, слід розуміти повідомлення неправдивих відомостей (наприклад, неправдиве повідомлення лікарем потенційного донора про ступінь небезпеки для його здоров'я в разі вилучення трансплантата; неправдиве доведення до донора висновку консилиуму лікарів про можливість вилучення анатомічних матеріалів тощо), або неповідомлення, замовчування тих відомостей (наприклад, які саме тканини чи орган вилучені в потерпілого; неповідомлення донора про те, що законодавством заборонено вилучати в нього анатомічні матеріали через певні причини: наявність захворювання, що може передатися реципієнту, або перебування донора в місцях відбування покарання тощо; замовчування іншої об'єктивної інформації, яка стосується вилучення фрагментів людського організму), які винна особа зобов'язана була повідомити потенційному донору з метою спонукати його погодитися на вилучення в нього анатомічних матеріалів для подальшої трансплантації.

Беручи до уваги, що потерпілим за ч.2 ст.143 КК є лише живий донор, обман може бути застосований тільки до нього, та в жодному разі не до реципієнта. Крім того, обман не може бути застосований і до законного представника донора, бо згідно зі ст.12 Закону про трансплантацію живим донором може бути лише повнолітня дієздатна особа і тому в неї не може бути законного представника. Якщо ж вилучення органів або тканин проведено у малолітньої або недієздатної особи, воно буде вважатися вчиненням щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані.

Склад злочину, передбачений ч.2 ст.143 КК, за конструкцією є формальним і вважається закінченим з моменту вилучення в людини її анатомічних матеріалів шляхом примушування або обману.

17. Незаконне вилучення органів або тканин у живого донора завжди заподіює шкоду життю або здоров'ю останнього, в той же час суспільно небезпечні наслідки лежать поза межами складу злочину, передбаченого ч.2

ст.143 КК. Не потребує додаткової кваліфікації умисне заподіяння донору легких тілесних ушкоджень, необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, бо ці злочини є менш суспільно небезпечними, ніж вилучення в людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації. Умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження або тяжкі тілесні ушкодження, заподіяні при незаконному вилученні анатомічних матеріалів, потребують додаткової кваліфікації за ст.122 або ст.121 КК, оскільки в цьому випадку вчинюються злочини більш тяжкі, ніж діяння, передбачене в ч. 2 ст. 143 КК України.

У разі вчинення вбивства з метою подальшого використання органів або тканин людини для трансплантації чи незаконної торгівлі Пленум Верховного Суду України в п.10 постанови № 2 від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» роз'яснив, що необхідно кваліфікувати такі діяння як умисне вбивство, вчинене з корисливих мотивів [9]. Погоджуючись в цілому з позицією Пленуму Верховного Суду України відносно вбивства з корисливих мотивів, не можна визнати обґрунтованим його висновок, що за ч.2 п.6 ст.115 КК України слід кваліфікувати будь-яке умисне вбивство з метою подальшого використання органів або тканин людини для трансплантації. Так, наприклад, важко говорити про корисливий мотив у діях консилиуму лікарів, які передчасно констатують смерть безнадійного хворого для того, щоб його органи були використані для порятунку реципієнта. Тому в разі позбавлення життя особи з метою подальшого використання її органів або тканин для трансплантації чи незаконної торгівлі, діяння кваліфікуються як готування до злочину, передбаченого відповідною частиною ст.143 КК України та додатково за ч.1 або ч.2 ст.115 КК України, залежно від конкретних обставин справи.

18. Крім того необхідно пам'ятати, що будь-яке вилучення в людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин

завжди є одним з видів порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК). Таким чином частини 1 і 2 ст.143 КК України становлять собою конкуренцію загальної і спеціальної норм. Вирішуючи питання кваліфікації суспільно небезпечного діяння при конкуренції частин 1 і 2 ст.143 КК потрібно застосовувати спеціальну норму, яка більшою мірою відбиває специфіку цього злочинного діяння. Кваліфікація злочину за сукупністю частин 1 і 2 ст.143 КК можлива лише за умови, якщо винна особа разом з порушенням вільного волевиявлення донора шляхом застосування до нього примушування чи обману вчиняє додатково й інше порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини.

19. З суб'єктивної сторони незаконне вилучення анатомічних матеріалів може бути вчинене лише з прямим умислом. По-перше, на умисну форму вини вказують способи вчинення цього злочину (примушування або обман). По-друге, на прямий умисел діяння, передбаченого ч.2 ст.143 КК, вказує законодавче закріплення мети злочину.

У диспозиції ч.2 ст.143 КК зазначено, що вилучення органів або тканин людини вчиняється з метою їх трансплантації, отже, мета, передбачена законодавцем як конструктивна ознака цього складу злочину, і її встановлення є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності.

20. Мета як ознака суб'єктивної сторони незаконного вилучення органів або тканин людини полягає в подальшій (майбутній) пересадці цих анатомічних матеріалів реципієнту. Слід зазначити, що мета трансплантації передбачена в ч.2 ст.143 КК як кінцева, і для її досягнення необхідно спочатку вилучити, видалити анатомічні матеріали з тіла живого донора, тобто попередньо досягти проміжної мети. Водночас для кваліфікації цього злочину достатньо лише існування кінцевої мети, а не її реалізація. Якщо незаконне вилучення органів або тканин здійснюється без подальшої мети трансплантації (наприклад, лікар

вилучає анатомічні матеріали донора з метою проведення наукового експерименту), діяння підлягає кваліфікації за іншими статтями КК, які передбачають відповідальність за заподіяння шкоди життю або здоров'ю.

21. Суб'єктом незаконного вилучення органів або тканин людини є лікар. Проте, характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ч.2 ст.143 КК, має деякі особливості, зумовлені будовою цієї диспозиції. Так, враховуючи, що в диспозиції названо дві обов'язкові ознаки об'єктивної сторони – діяння (вилучення) та спосіб (примушування та обман), є підстави стверджувати, що у випадку вчинення злочину однією особою таким суб'єктом може бути лише лікар.

Разом із тим, необхідно зазначити, що вчинення незаконного вилучення органів (крім тканин) людини одним лікарем малоімовірно, так як проведення операцій з вилучення органа потребує об'єднання зусиль декількох осіб.

З урахуванням змісту диспозиції ч.2 ст.143 КК можна стверджувати, що незаконне вилучення анатомічних матеріалів людини можливе в співучасті із загальним суб'єктом, оскільки примушування або обман може застосовувати будь-яка особа. У такому випадку загальний суб'єкт злочину виконує частину об'єктивної сторони незаконного вилучення анатомічних матеріалів. Співвиконавцем, який застосовує примушування або обман для скоєння злочину, може бути і реципієнт, якому потрібні анатомічні матеріали донора. При цьому наявність родинних генетичних зв'язків між донором і суб'єктом злочину (реципієнтом) на кваліфікацію не впливає.

22. Міжнародною Конвенцією про права людини та біомедицину, яка ратифікована Україною 22.03.2002 р. [10] в ст.21, 22 заборонено використовувати тіло людини і його частини для отримання фінансової вигоди або отримання інших порівнянних переваг, та здійснювати торгівлю органами або тканинами людини. Положення про заборонену укладення будь-яких угод, що передбачають купівлю-продаж органів або інших анатоміч-

них матеріалів людини, за винятком кісткового мозку, закріпив також і Закон України про трансплантацію.

За порушення цієї заборони встановлена кримінальна відповідальність за ч.4 ст.143 КК. З об'єктивної сторони діяння полягає в незаконній торгівлі органами або тканинами людини тобто угоді внаслідок якої, одна сторона (продавець) передає органи або тканини людини іншій стороні (покупцю), за певну винагороду (гроші, цінні папери, дорогоцінні метали або інше майно). Продавцем анатомічних матеріалів людини може виступати сам потенційний донор а покупцем майбутній реципієнт. Закінченим цей злочин є з моменту вчинення діяння. Незаконна торгівля органами або тканинами людини може бути вчинена як самостійно, так і разом з незаконною трансплантацією. За умови сукупності вказаних злочинів кваліфікація повинна бути за ч.4 ст.143 КК та іншою відповідною частиною ст.143 КК.

23. *Суб'єктивна сторона* незаконної торгівлі органами або тканинами людини виражається в прямому умислі, на що вказують корисливий мотив і мета як обов'язкові ознаки злочину, передбаченого ч.4 ст.143 КК. *Суб'єктом* незаконної торгівлі органами або тканинами людини може бути будь-яка особа, яка досягла віку 16 років.

24. Частина 5 ст.143 КК України передбачає кримінальну відповідальність за участь у транснаціональних організаціях, які займаються діяльністю передбаченою ч.2, 3 чи 4 ст.143 КК. Закон про кримінальну відповідальність не містить визначення поняття «транснаціональної організації». Тому таке поняття необхідно сформулювати виходячи з системного аналізу як міжнародних актів, так і національного законодавства України.

Згідно ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р., яка ратифікована Україною 04.02.2004 р. [11], з метою уніфікації кримінальних законодавств держав-учасниць конвенції пропонується однакове

розуміння поняття злочину, що має транснаціональний характер. Зокрема, злочин вважається таким, якщо: а) вчинений у двох або більше державах; б) вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки і планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; в) вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, що здійснює злочинну діяльність у двох або більше державах; г) вчинений в одній державі, але істотні наслідки мають місце в іншій державі.

Беручи до уваги, що крім наведеної Конвенції, іншого міжнародного нормативного акта, ратифікованого Україною, який би містив та розкривав зміст поняття транснаціональної організованої злочинності, немає, є достатні підстави визнати, що характерною ознакою транснаціональної організації є поширеність її діяльності на територію двох або більше держав.

Стаття 28 КК передбачає вичерпний перелік встановлених законом форм співучасті, отже транснаціональна організація в будь-якому випадку є різновидом визначених форм співучасті.

Необхідно врахувати, що організованою злочинною діяльністю перш за все займаються особи, які входять до складу організованої групи та злочинної організації. Наведені в ч.3 та 4 ст.28 КК визначення організованої групи та злочинної організації не дають відповіді на питання, підвидом якої з них є транснаціональна організація. Єдина схожість «злочинної організації» та «транснаціональної організації» полягає в тому, що і перше поняття, і друге містить термін «організація». Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, в ст.2 містить поняття організованої злочинної групи, яке не співпадає з поняттями організованої групи чи злочинної організації, наведеними в національному законодавстві України. В Конвенції також визначено, що організована злочинна група створюється з метою вчинення двох видів злочинів: 1) серйозних злочинів (йдеться про усі можливі злочини) або 2) злочинів, визна-

них такими самою Конвенцією (легалізація грошових коштів та іншого майна, злочини у сфері службової діяльності, злочини проти правосуддя) [11]. Окремо злочини у сфері трансплантації органів або тканин людини Конвенцією ООН не вирізняються. Отже, предметом аналізу залишається лише перша група – серйозні злочини. Коли йдеться про серйозні злочини, необхідно застосовувати застереження, передбачені в Законі України про ратифікацію цієї Конвенції, в якому закріплено, що в українському законодавстві про кримінальну відповідальність поняттю «серйозний злочин» відповідають «тяжкий» та «особливо тяжкий» злочини. Таким чином, з урахуванням наведеного Закону вбачається, що Конвенція спрямована на боротьбу та попередження вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів організованими злочинними групами, які мають транснаціональний характер. В той же час аналіз міжнародних приписів та КК України дає можливість зробити висновок, що транснаціональна організація є різновидом злочинної організації.

25. Під транснаціональною організацією слід розуміти злочинну організацію, яка створена з метою скоєння злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини і поширює свою діяльність на територію декількох держав. Як різновид злочинної організації, передбаченої ч.4 ст.28 КК, транснаціональна організація повинна містити всі специфічні ознаки злочинної організації, а саме: 1) кількісну ознаку – кількість учасників, що об'єдналися; 2) якісні ознаки: а) об'єктивну: ієрархічність об'єднання; б) суб'єктивну: мета створення злочинної організації; в) об'єктивно-суб'єктивну: стійкість об'єднання [12]. У свою чергу метою створення злочинної організації згідно з ч.4 ст.28 КК може бути: 1) безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації; або 2) керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб; або 3) забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. У частині 5 ст.143 КК передбачена лише одна мета – без-

посереднє вчинення злочинів, передбачених частинами 2, 3, 4 ст.143 КК, учасниками транснаціональної організації. Проблема полягає в тому, що злочини, передбачені в частинах 2, 3, 4 ст.143 КК, згідно з ч.3 ст.12 КК, є злочинами середньої тяжкості, а це виключає можливість застосування ч.5 ст.143 КК, бо об'єднання, члени якого зорганізувалися з метою вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості, не може бути визнане злочинною організацією [13]. Отже, законодавець, ймовірно, не врахував, що цей склад злочину не містить всіх характерних для злочинної організації ознак, які передбачені положеннями Загальної частини КК України.

26. *Суб'єктивна сторона* злочинів, передбачених ч.4, 5 ст.143 КК, характеризується прямим умислом. Крім того, корисливий мотив і мета є обов'язковими ознаками для незаконної торгівлі органами або тканинами людини.

27. *Суб'єктом* незаконних трансплантацій, передбачених ч.5 ст.143 КК, є медичні працівники, які протиправно вилучають у людини анатомічні матеріали. Суб'єктом незаконної торгівлі органами або тканинами людини може бути будь-яка особа, яка досягла віку 16 років.

28. Частина 3 статті передбачає відповідальність за дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного. *Безпорадний стан* донора може бути обумовлений його фізичним або психічним станом, внаслідок якого потерпілий не може розуміти характеру і значення вчинюваних з ним дій або не може чинити опір винному. Матеріальна залежність потерпілого при незаконному вилученні анатомічних матеріалів – це такий стан залежності внаслідок різних обставин потенційного донора від винної особи, при якому потерпілий повністю або частково перебуває на утриманні винного або знаходиться в іншій майновій залежності, коли єдиним чи одним з основних джерел існування потерпілого є матеріальна допомога суб'єкта злочину [7,

с.254]. Під іншою залежністю суб'єкта злочину та потенційного донора слід розуміти залежність, яка впливає з родинних, шлюбно-сімейних, партійних, релігійних відносин [14, с.127]. Це може бути службова, учбова та ситуаційна залежність [15, с.104].

29. У ч.5 ст.143 КК передбачено особливо кваліфікуючу ознаку незаконного вилучення органів або тканин людини та кваліфікуючу ознаку незаконної торгівлі органами або тканинами людини, а саме: вчинення цих злочинів за попередньою змовою групою осіб. Згідно з ч.2 ст.28 КК, «злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення». Беручи до уваги, що для вчинення такого злочину об'єднуються зусилля кількох осіб, то очевидно, що співучасть свідчить про більш високий ступінь суспільної небезпеки як самих суб'єктів злочину, так і злочину, який ними вчиняється. Вчинення злочинів, передбачених ч.2, 3, 4 ст.143 КК за попередньою змовою групою осіб, можливе як у формі співвиконавства, так і у співучасті з розподілом ролей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Перелік органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа / затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України⁴ : від 25.09.2000 р., № 226 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – Ст. 1804

2. Перелік анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини /затв. наказом

⁴ Із змінами внесеними наказами Міністерства охорони здоров'я України від 18.05.2013 р. № 401 «Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 року № 226 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 51. – Ст. 1855 та № 38 від 22.01.2016 р. «Про затвердження показників безпеки і якості гомотрансплантата – кишківника донора-трупа» // Офіційний вісник України. – 2016. – № 16. – Ст. 670.

Міністерства охорони здоров'я України⁵ : від 25.09.2000 р., № 226 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – Ст. 1804.

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я // ВВР України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

4. Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» : від 16.07.1999 р. // ВВР України. – 1999. – № 41. – Ст. 377.

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» : від 24.04.2000 р., № 695 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 17. – Ст. 711.

6. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини» : від 04.05.2000 р., № 96 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 41. – Ст. 1756.

7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / за ред. С. С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – 936 с.

8. Крылова Н. Е. Уголовная ответственность за принуждение к донорству органов и тканей человека по законодательству России и Украины / Н. Е. Крылова // Вестн. Моск. унта. Сер. Право. – 2004. – № 5. – С. 39–51.

9. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» : від 07.02.2003 р., № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1. – С. 37–42.

10. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину) / прийнята Радою Європи 04.04.1997 р. ; ратифікована Україною 22.03.2002 р. [Елек-

⁵ Із змінами, внесеними наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження змін до деяких наказів Міністерства охорони здоров'я України з питань трансплантації» : від 20.11.2012 р., № 926 / Офіційний вісник України. – 2012. – № 97. – Ст. 3934.

тронний ресурс]. – Режим доступу: www.nau.kiev.ua.

11. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрі)»: від 04.02.2004 р. // ВВР України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.

12. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації: монографія / Демидова Л. М. – Х.: Вид. СПД ФО Н. М. Вапнярчук, 2005. – 256 с.

13. Організований наркобізнес (поняття,

форми, підстави кримінальної відповідальності) / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. В. Дорош та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. – Х.: Право, 2005. – 256 с.

14. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Чеботарьова Галина Валентинівна; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 219 с.

15. Тихонова, С. С. Прижизненное и посмертное донорство в Российской Федерации: Вопросы уголовно-правового регулирования / С. С. Тихонова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 321 с.

Гринчак С. В. Науково-практичний аналіз складів злочинів, передбачених ст.143 КК України / С. В. Гринчак // Форум права. – 2016. – № 2. – С. 43–53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_2_9.pdf

Досліджені об'єктивні та суб'єктивні ознаки наступних складів злочинів: порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини; вилучення у людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин з метою їх трансплантації; незаконна торгівля органами або тканинами людини; участь у транснаціональних організаціях, що займаються незаконною трансплантацією або незаконною торгівлею органів або тканин людини.

***

Гринчак С.В. Научно-практический анализ составов преступлений, предусмотренных ст.143 УК Украины

Исследованы объективные и субъективные признаки следующих составов преступлений: нарушение установленного законом порядка трансплантации органов или тканей человека; изъятие у человека путем принуждения или обмана его органов или тканей с целью их трансплантации; незаконная торговля органами или тканями человека; участие в транснациональных организациях, занимающихся незаконной трансплантацией или незаконной торговлей органами или тканями человека.

***

Grynchak S.V. Scientific-Practical Analysis of Crimes under Art.143 of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to research of objective and subjective features of the following offenses: violation of the legal order of the transplantation of human organs or tissues; removal of person organs or tissues for transplantation by coercion or deception; illegal trade in human organs or tissues; participation in transnational organizations dealing with illegal transplantation or illegal trade in human organs or tissue.